

KUR'ÂN VE HADİSLERE GÖRE “KALEM” KAVRAMI

Muhammet KOÇAK (*)

ÖZ

“Kalem” kelimesi Kur'an'da üzerine yemin edilen ve Miraç mucizesi vesilesiyle hadislerde de değinilen bir kavramdır. “Kur'an ve hadislerde kader konusu bağlamında yer alan bu kavramı nasıl değerlendirecek ve anlayacağız?”, “Bu terim, İslam düşüncesinde nasıl anlaşılmıştır?” gibi sorular, insan zihnini meşgul etmiş ve etmektedir. Nitekim İslam düşüncesinde, bu kavram hakkında değişik yorumlar yapılmış, mütekellimler, müfessirler, muhaddisler mezkûr lafız hakkında değişik görüşler ortaya koymuşlardır.

Yaptığımız bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler doğrultusunda bu kavramın muhtevasını ve anlam alanlarını ortaya koymaya ve bu kavramın nasıl anlaşılması gerektiği hususunda zihinsel bir açılım sağlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kalem, Kader, Kur'an, Hadis, Kavram.

ABSTRACT

The Concept of “Kalem” According to Qur'an and Hadiths

The Word ‘Kalem’ is a concept on which it is sworn in Qur'an. It is also mentioned in the hadiths because of the miracle of Mirac. How can we evaluate and understand this concept located in the context of fate, in Qur'an and hadiths? How are this term understood in Islamic thought? Such questions have always been engaged in human mind. As a matter of fact, in Islamic thought there has been different comments on this concept. mutakallimûn, mufassirûn and muhaddisûn have informed varied ideas about the word.

In this study we try to reveal the content of this term and its meaning areas according to Qur'an and Hadiths. And we also try to make a mental breakthrough about how should this term be understood.

Keywords: “Kalem”, Fate, Qur'an, Hadith, Concept.

* Arş. Grv. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. e-mail: mkocak@atauni.edu.tr

Giriş

İslam düşüncesinin ana kaynakları, bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler'dir. Ana kaynaklar olmaları itibarıyla bunların en iyi bir şekilde anlaşılmaları gerekmektedir. Ancak, Kur'an ve hadisler anlaşılması zor bir takım kavram ve ifadeler de içermektedir.

Kavramlar, bir toplumun dünya görüşünün ve zihniyetinin özlü ifadeleri olmaları sebebiyle kültür, medeniyet ve düşünce sistemleri açısından çok önemlidirler. Kur'an ve Hadisler bünyesinde yer alan kavramlar ise bu anlamda çok daha fazla önem arz ederler.

İslam dini gelmezden evvel, onun ilk muhatabı olan toplum, sonradan Kur'an ve hadislerde yer alacak olan bazı kelimeleri kullanmaktaydı. Ancak İslam dini geldikten sonra, bu kelimeler Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde, cahiliye toplumunun anlayışını zorlayacak tarzda, değişik anlam alanları içinde muhataplarına sunuldu. Bu durum onları hayrete düşürdü ve anlayışlarını zorladı. Aynı zamanda bu, Kur'an'ı Kerim'in eşiz üslubunun gözler önüne serildiği bir mucize idi.

Kur'an'da yer alan ifadelerin tam olarak neyi gösterdiği meselesinin, henüz Kur'an'ın nüzülü aşamasında karşılaşılan bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu konuya, Kur'an'ın bizzat kendisi işaret etmekte ve Kur'an ayetlerini muhkem ve müteşabih olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kuran-ı Kerim; ferid ve toplumun hayatını yönlendiren bu maddi hidayetleri "muhkemat" diye nitelemiş ve bu muhkematı kitabın, yani ilahi hitabın esasları/hedefleri olarak saymıştır. Bunlar, toplumun her ferdi tarafından ihtilafsız anlaşılabilir esaslardır. Ancak sıra inanç esaslarının yani bir noktada müteşabihatın kavratılmasına gelince, burada, temel bir problem ortaya çıkar ki bu da "Gayb" ile ilgili gerçeklerin insan ifadesine aktarılmasının güçlüğü problemidir.

Allah, ahiret, cennet, cehennem, hesap, arş, kürsi, kalem gibi konuları kapsayan anlamıyla gaybın, insanlara, en genel şekliyle kavratılması, din dilinin en temel problemi olmaktadır. Çünkü insan idraki gerçeğin ancak çok küçük bir dilimini ihata edebilmektedir. Bunun dışında kalan realitenin en büyük kısmı insan kavrayışının büsbütün dışında kalmaktadır. Ancak iradi düşünce, hayal gücü, rüya, sezgi ve hafızayı kapsayan anlamıyla insan dimağı tümüyle veya bazı bileşenleriyle önceden tecrübe edilmiş algılara dayanmadan faaliyet gösterememektedir.¹ Yani, önceden elde edilmiş tecrübelerin tamamen dışarıda kalan bir şeyi tasavvur edemeyiz ve onun hakkında bir fikir oluşturamayız. Bu nedenle her ne zaman, görünüşte "yeni" bir imaj veya fikre ulaşırsak, daha

1 Zeyveli, Hikmet, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", 2. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1986, ss. 93-110, s. 93.

yakından baktığımızda bir bütün olarak yeni olmasına rağmen, onun, bileşenleri yönünden hiçte yeni olmadığını görürüz. Çünkü bu bileşenlerin, geçmiş zihni tecrübelerden aynen veya bazen küçük farklarla türetildiğini, şimdi ise yeni bir terkip veya terkipler halinde bir araya getirilmiş olduklarını fark ederiz.

Mademki insan dimağı daha önce elde edilmiş algı ve idraklere dayanmadan faaliyet gösterememektedir; o halde insanın müşahede ve tecrübelerinin² sınırları ötesinde ki bir âlemlle ilgili olan dinin metafizik (gaybî) kavramları, insana başarıyla nasıl aktarılabilir? Tecrübî olarak ulaşılmış olduğumuz algılar alanımızdan kısmen bile olsa karşılığını bulamadığımız fikirlerin ihatası bizden nasıl umulabilir?

Bunun cevabını, büyük müfessir ve mütekellim Zemahşerî'nin Ra'd sûresi 35. ayetin tefsiri münasebetiyle vermiş olduğu ifadede bulmaktayız: "Bizim için gayb olanları, müşahede edebildiklerimizle temsil ederek" verebiliriz. Yani sembolik tasvirlerle (istiârelere) başvurmak suretiyle kavramaya çalışırız.

İşte Kur'an'da kullanıldığı şekliyle müteşabihat kavramının gerçek anlamı budur. Yani, başka herhangi bir yolla kavratılması mümkün olmayan gaybî birçok kavramın, beşere müteşabih bir tarzda (sembolik³ tasvirlerle) ifade edilmesidir.⁴

"Müteşabih", dünyada kavrayabildiğimiz alanla ilgili bir anlatım üslubu değil, gayb ile ilgilidir. Cennet-cehennem tasvirleri, meleklerin diyalogları, yaratılış gibi birçok konunun bu şekilde anlaşılmasında bir takım yanlış iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bunun için müteşabih anlatımlara yatkın olan Arap dilinin özelliklerini iyi kavramamız gerekmektedir. Bilmeliyiz ki Arap Dilinin mecâzını, hakikatını, teşbihini, istiâresini vs. ne kadar iyi bilir, Peygamber döneminin diline ne kadar yaklaşabilir ve olayların arka planını ne kadar doğru kavrarsak Kur'an'ın anlatım üslubuna o kadar yatkınlaşacak,

2 Zeyveli, Hikmet, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", 2. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1986, ss. 93-110, s. 94.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, Sadık, İslam'da Sembolik Dil, İstanbul, 1995; Tokat, Latif, Dinde Sembolizm, Ankara, 2004.

4 Bkz. Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir), Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk İstanbul, 2002, s. 1329, 1330.

5 İsfehâni, Ragıp, el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an, Tah. Muhammed Halil Itani, Beyrut, 2005, s. 412; Âsım Efendi, h. 1305, Ebu'l Kemal Ahmed, el-Okyanûsu'l-Basîd fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhîd (Kamus Tercemesi), I-III, İstanbul, h. 1305. III, 542; Ahterî, Mustafa Karahisârî, Ahter-i Kebir, I-II, İstanbul, h. 1310, s. 178; Yesûî, Luvîs Ma'lûf b. Nukûlâ, el-Muncid fi'l-Lugat ve'l A'lam, Beyrut, 1969, s. 651; Zebîdî, Muhammed Murtaza, Tâcu'l-Arûs, I-X, Beyrut, 1966, IX, 31; İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, Lisânu'l-Arab, I-XV, Beyrut, 1388/1968, XII, 490.

onun anlatmak istediklerini daha kolay anlayacak ve verilmek isteneni daha iyi anlamış olacağız.

Kur'an'da yer alan ve insanın anlayışını zorlayan kavramlardan biri de "Kalem" kavramıdır. Bu kavram Kur'an'da üzerine yemin edilen bir kelime olup ayrıca hadislerde de yer almaktadır. Geçmişten günümüze kadar üzerlerinde farklı yorumların yapıldığı ve bundan sonra da yapılacağı anlaşılan bu kavramın Kur'an ve hadisler ışığında mahiyetinin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği ortaya konulmalıdır. Bu kavramın Kur'an'daki anlam alanını belirlemeye gayret gösterirken, öncelikle kavramın etimolojik yapısına değinmemiz çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

1. "Kalem" Kavramının Etimolojisi

Kalem kelimesi, sözlükte; "kamış, tırnak, bitki sapı, mızrağın ve sırığın boğumu gibi sert birşeyi kısaltmak, kesmek, budamak, açmak, ucunu sivriltmek" anlamına gelen kalm (قلم) ya da k-l-m (ق-ل-م) mazi kökünden türemiş bir isim olup, ucu açılmış, budanmış, yazı için ucu sivriltilen, kendisiyle yazı yazılan her türlü âlete denilmektedir. Çoğulu eklâm (قَلَام) ve kılâm (قِلَام)'dır.⁵ Ayrıca kalem kelimesinin diğer anlamları da şunlardır; *resmi dairelerde yazı işlerinin yürütüldüğü yer*; "Evrak kalemi"; *yontma işlerinde kullanılan, ucu sivri, keskin çelik âlet*; "Taşçı kalemi", "Heykeltıraş kalemi", "Torna kalemi", "Hakkâk kalemi", "Perdah kalemi"; *tülbent vb. şeyler üzerine resim ve şekiller yapmaya yarayan, çok ince fırça veya tahta çubuk*; *hat, yazı çeşidi*: "Eski yazıda *şes kaleml*/altı kalem denilen yazı çeşitleri muhakkik, reyhani, sülüs, tevki, nehîh, rikâdır"; *bir listede, bir hesapta sıra ile yazılmış maddelerden her biri*: "On beş kalem erzak", "Altı kalem eşya"; *aşı yapmak için bir ağaçtan kesilen ince çubuk*; *teşmil*: "Yazar: Peyâmî Safâ, Bâbiâlî'nin en kültürlü ve cedelci kalemi idi"; *yazıdaki yetenek, üslup*: "Kalemi çok kuvvetli."⁶

Aynı zamanda kalem ifadesi, tüy ve temren kısmı bulunmayan, falda kullanılan ok, fal oku demek olup insanlar tarafından kumarda ve kur'a çekiminde kullanılan şeydir.⁷ Bir yazı aleti olan kalem Yunanca'da "sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı" manalarına gelen "kalamos" ile Latince "kalamus" dan Arapça'ya ve oradan Türkçe'ye geçmiştir.⁸

6 Bkz., Yeğîn, Abdullah - Badıllı, Abdulkadir - Hekimoğlu İsmail - Çalım, İlham, A-L, 1032; Ayverdi, II, 1526; İbn Manzur, XII, 490-491.

7 Bkz., Âsım Efendi, III, 542; Zebîdi, IX, 31; İbn Manzur, XII, 490, 491, 492; Yesûî, s. 651.

8 Bkz., Yesûî, a.y.; Derman, Uğur, M.E.B Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1974, XXI, 149, "Kalem" md.; Derman, M.Uğur, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 245-246, "Kalem" md.

Dini bir terim olarak kalem, "Kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem" olarak tanımlanabilir.⁹

2. İslam Öncesi Dönemde "Kalem" Kavramı

Tarih öncesi devirlerden itibaren coğrafi bölgelere, kullanılan yazı malzemesinin türüne ve yapısına göre farklı biçimde kalemler geliştirilmiştir. Günümüze ulaşmış en eski yazı örneklerinden anlaşıldığına göre, kil tablet, kurşun levha, bal mumu veya sert bir zemine kazılan yazılar için kemik, demir ve bronz gibi malzemelerden yapılmış, sivri uçlu tıg kalemler kullanılmıştır. Milâttan önce III. bin yılından itibaren Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar, papirüs, parşömen vb. satırlar üzerine mürekkeple ve kamış kalemle yazı yazmışlardır.¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de geçtiği manasıyla kendisiyle yazı yazılan alet olarak kalem kelimesinin cahiliye şiiirinde de geçtiği bilinmektedir. Ümeyye b. Ebi's-Salt, Murakkaş, Şuteym İbn Huveylid ve Lebid'in divanlarında bu manada Kalem ile ilgili birçok beyit vardır. Örneğin Murakkaş (ö. M. 570) bir beytinde şöyle demiştir:

الدَّارُ فَفَرُّوا وَالرَّسُومُ كَمَا رَقَشَ فِي ظَهْرِ الْإِدِيمِ قَلَمٌ

"Ev viranedir. Yazı ise deri üzerine işlenen kalem gibidir."¹¹

İslam gelmeden önce Arap toplumunun kalem diye bir aletten haberdar olduğu ve bunu yazı yazmada kullandıkları bilinmektedir. Bu devirde Araplar arasında yazı, sanıldığından çok kullanılmaktaydı. Nitekim bu devirde Musevilerin ve Hıristiyanların elinde İbranî ve Süryanî dillerinde kitaplar bulunuyordu. Hatta bu arada bazı Arapça metinlerin bulunduğu da düşünülebilir. Bu dini ve hikemî metinlerin dışında ticari hesapların, alacak ve vereceklerin yazıldığı vesikalar, köle mülkiyeti senetleri, şahıslar ve kabileler arasında yapılan antlaşmalara, emanlara dair vesikalar ve mühim meseleler için yazılmış mektuplar, mühür ve mezar kitabeleri vb. vardı. İslamiyet ile yazı birden bire yepyeni ve aydınlık bir safhaya girdi. İslamiyet, hattı ve kitabeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten amilleri beraberinde getirmiştir.¹²

9 İsfehânî, s. 412; Topaloğlu Bekir-Çelebi İlyas, Kelâm Terimleri Sözlüğü, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 176, 177.

10 Derman, a.g.md., s.245.

11 Esed, Nâsiruddîn, Mesâdiru's-Şi'ri'l-Câhili, Beyrut, 1988, s. 39. Yazı ve yazı aletleri hakkında bkz. Esed, aynı eser, s. 77-103. Ayrıca bkz; Ude, Halil Ebû Ude, et-Tatavvuru'd-Dilâli beyne Lugati's-Şi'ri'l-Cahili ve Lugati'l-Kur'ani'l-Kerim, Ürdün, 1985, s. 459.

12 Çetin, Nihad M., DİA, III, İstanbul, 1991, "Arap" md., s. 276.

Biz, önceki başlık altında kalem kelimesinin lügatlerde yer alan anlamlarına yer vererek bu kelimelerin bizzat Arap toplumu içinde Kur'an nazil olmaya başlamadan önce kullanıldığına ve anlamının bilindiğine hükmedebilmekteyiz. Zira Kur'an, kendisine indiği toplumun diliyle nazil olmuş bir hidayet rehberi olması niteliğiyle, öncelikli olarak toplumun anlayışına uygun olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Kur'an'ın bizzat kendisi bunu dile getirmektedir.¹³ Nitekim indirildiği toplum tarafından içeriği ve dili anlaşılmayan bir kitabın rehberlik vazifesini yerine getiremeyeceği aşikârdır.

3. Kur'an-ı Kerim'de "Kalem" Kavramı

Kalem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de ikisi müfred, ikisi de çoğul olmak üzere dört ayrı sûre ve ayette geçtiğini görmekteyiz. Kavramın müfred olarak ilk kullanılışı, ilk nazil olan ayetlerden Alâk sûresi'nin 4. ayetinde yer almaktadır. Burada Allah Teâlâ'nın, insana kalem kullanmasını öğrettiği ifade edilmektedir. Bu ayetin metni ve meâli şu şekildedir:

“الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ”

“O, kalemlle yazmayı öğretendir.”

Kalem kelimesi, Kalem sûresi'nin ikinci ayetinde de yine tekil olarak (قَلَمٌ) yer almaktadır. Burada ise kaleme ve yazdıklarına yemin edilerek Peygamber (s.a.v)'in yüksek manevi değerlere sahip bir insan olduğu belirtilirken kâfirlerin delilik iddialarıyla hiçbir ilgisinin bulunmadığı ifade edilir. Şöyle ki;

“ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ”

“Nûn, (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin.”

Kalem kelimesinin çoğul olarak (أَقْلَامٌ) geçtiği yerler ise Âl-i İmrân sûresi'nin 44. ayeti ile Lokmân sûresi'nin 27. ayetleridir. Bu iki ayetten Lokmân sûresinde yer alan ayette Allah'ın ilahi ilminin sonsuzluğu yeryüzündeki ağaçların tamamı kalem, denizlerin de yedi kat artırılmış haliyle mürekkep olması durumunda bile ilahi kelamın yazmakla tükenmeyeceği tarzında bir sembolizm vardır.¹⁴ Şöyle ki;

“وَلَوْ أَنَّ فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ بَمُدَّةٍ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أُجْرٍ مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”

13 16.Nahl, 103: “Şüphesiz biz onların: “Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır.”; 26.Şu'arâ, 193-195: “(Resûlüm!) Onu Rûhu'l-emîn (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir.”

14 Ayrıca bkz. 18.Kehf, 109.

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

Kalem lafzının çoğul olarak geçtiği Âl-i İmrân sûresindeki ayette ise bu kavramla, yontularak yapılan ve kura çekmek için kullanılan oklar kastedilmekte ve Hz. Meryem'i İsrailoğullarından kimin himayesine verileceğinin bu şekilde belirlenmeye çalışıldığı haber verilmektedir. Bu ayetin metni ve meâli ise şu şekildedir:

“ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْعَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْتُمُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ”

“(Ey Muhammed) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. Bu konuda tartışırken de yanlarında değildin.”

Bu kavram hakkında İslam düşünce tarihinde ortaya konulan fikirlerin ayetlerin yanı sıra ve hatta onlardan daha etkili olarak kalem hakkında zikredilmiş olan hadislerin etkisiyle oluştuğunu düşünmekteyiz. Bu noktada biz, öncelikle konu ile ilgili hadisleri bu aşamada ele almayı uygun görmekteyiz.

4. Hadislerde “Kalem” Kavramı

“Kalem” kavramı hadislerde çeşitli şekillerde geçmiştir. Hadiste devât ve levh tabiri geçmekte bu da bizim kalem-kâğıt tabirine denk düşmektedir.¹⁵

Hadis kaynaklarına baktığımızda “Kalem” kavramının başta Miraç hadisi olmak üzere birçok hadiste geçtiğini görmekteyiz. Şimdi bu hadisleri senet, metin ve tercümeleleriyle ele alalım.

Hadis No: 1

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُوسُفَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ كَانَ أَبُو ذَرٍّ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « فُرَجَّ عَنْ سَقْفِ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ كَانَا يَقُولَانِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « تَمَّ عُرْجِي بِ حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوَى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيْفَ الْأَقْلَامِ » .

15 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim el-Muğîre, Sahîhu'l-Buhârî, I-VIII, İstanbul, tsz., Tefsîru'l-Kur'an, sûre: 4, bab: 18 (V, 183)

Enes (r.a.) şöyle demiştir: “Ebû Zerr, Resûlullah’ın (Mirac kıssasını) şöyle haber verdiğini tahdîs ederdi: “Ben, Mekke’de iken evimin tavanı (ansızın) yarıldı.” Ebu Zerr’in naklettiği bu rivayette *kalem cızırtıları* ifadesi geçmemektedir. Ancak İbn Şihab ez-Zühri’nin İbn Hazm’dan naklettiğine göre sahabeden İbn Abbas ve Ebu Habbe el-Ensari şöyle demişlerdir

“Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Sonra ben çok yükseklerle çıkarıldım, nihayet **kalemlerin cızırtılarını** işittiğim yüksek bir yere çıktım.....”¹⁶

Hadis No: 2

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ جَاءَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ بْنِ جُعْشَمٍ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَيْنَ لَنَا دِينَنَا كَأَنَّنا خُلِقْنَا الْآنَ فِيمَا الْعَمَلُ الْيَوْمَ أَفَيْمًا جَعَلْتُمْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرْتُمْ بِهِ الْمَقَادِيرُ أَمْ فِيمَا نَسْتَقْبِلُ قَالَ «لَا . بَلْ فِيمَا جَعَلْتُمْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرْتُمْ بِهِ الْمَقَادِيرُ»

Bize Ahmed b. Yunus rivayet etti. (Dedi ki) : Bize Züheyr rivayet etti. (Dedi ki) : Bize Ebû’z-Zübeyr rivayet etti. (Dedi ki) : Bize Yahya b. Yahya da rivayet etti. (Dedi ki) : Bize Ebû Hayseme, Ebû’z-Züheyr’den, o da, Câbir’den naklen haber verdi. Câbir, şöyle demiş: Sürâka b. Mâlik b. Cuşum: Ya Resûlallah! Bize sanki şimdi yaratılmışız gibi dinimizi beyan et! Bugün amel ne hususta olacak? Hakkında kalemler kuruyup miktarların cereyan ettiği hususta mı? Yoksa istikbalimize ait şeylerde mi? dedi. Resûlullah (s.a.v): “Hayır! Bilakis hakkında kalemler kuruyup miktarların cereyan ettiği hususta!” buyurdular. Sürâka: “O halde amel ne hakkında olacak?”, dedi, Züheyr şöyle demiş: “Sonra Ebû’z-Zübeyr bir şey söyledi. Ama ben aklımı denemek istedim.” Müzeyne’den iki adam Resûlullah (s.a.v)’e geldiler de: “Ya Resûlallah! Ne buyurursun? Bugün insanlar ne amel edecek, neye çaba gösterecekler? Haklarında hüküm olunmuş ve bitmiş, geçmiş bir kader hakkında mı, yoksa istikballerine ait peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve haklarında hüccet sabit olan bir hususta mı?”, dediler. Resûlullah (s.a.v): “Hayır! Bilakis haklarında hüküm verilmiş ve geçmiş bir şey hususunda (amel edecekler) buyurdu, dedi.¹⁷

Rivayetin isnadında yer alan ravilerden Muhammed b. Müslim Ebu’z-Zübeyr dışındakiler sikadır. Bu ravi ise tedlis¹⁸ yaptığından dolayı bazı cerh ve ta’dil âlimlerince tenkide tabi tutulmuştur. Dolayısıyla rivayeti hasen¹⁹ olarak nitelendirmemiz doğru olacaktır.

16 Buhârî, Kitabu’s-Salât, bab:1, (I, 91); Kitabu’l-Enbiya, bab:5, (IV, 106–108); Müslim, Ebu’l Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, I-V, Tah. Muhammed Fuad Abdülbâki, İstanbul, tsz., Kitabu’l-İman, 263, (I, 148).

17 Müslim, Kitabu’l-Kader, 8, (IV, 2040–2041).

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ مُسْلِمٍ الْحَقَّافُ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ سُرَّاقَةَ بْنِ جُعْشَمٍ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْعَمَلُ فِيمَا جَفَّ بِهِ الْقَلَمُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ أَوْ فِي أَمْرِ مُسْتَقْبَلٍ قَالَ « بَلْ فِيمَا جَفَّ بِهِ الْقَلَمُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ وَكُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ

Süraka bin Cuşum (r.a.)'den, rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: “Ben Resul-i Ekrem (s.a.v)’e dedim ki: Ya Resulallah! Amel, kaderleri çizen kalemin yazdığı mukadderatın cümlesinde mi ki artık kalem onun işini tamamlamış ve kurumuştur? Yoksa amel (için geçmişte bir kader oluşu bahis konusu olmayıp kişinin) istikbalde takınacağı tavra göre mi (tahakkuk eder)? Resul-i Ekrem (s.a.v): “Amel, kader ile tespit edilmiş olan mukadderattan olup kalemin yazıp kuruduğu hususlar içindedir. Herkes ne için yaratıldı ise ona müyesser kılınır”, demiştir.²⁰

Bu rivayeti hasen kabul etmemiz uygun olacaktır. Çünkü rivayetin isnadında yer alan ravilerden Ata b. Müslim el-Haffaf hakkında bazı âlimlerin makbul²¹ olduğu yönünde değerlendirmeleri vardır.

Bu raviyi İbn Hibban es-Sikat’ında zikretmiş olmasına²² rağmen onun kavi²³ olmadığı, hadisnin de sabit²⁴ olmadığı ifade edilmiştir.²⁵

Yine Ebu Davud da onun zayıf bir ravi olduğunu ifade etmiştir.²⁶

Bu iki rivayet farklı isnatlarla zikredildiğinden dolayı birbirlerini desteklemektedir. Dolayısıyla Müslim rivayetinin *sahih li gayrihi*²⁷ olduğunu belirtmemiz gerekir.

18 Tedlis: Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeyen bir özelliği bulunan bir hadisi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet etmek. Bkz. Aydınli Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, İFAV, İstanbul 2011, s. 312.

19 Hasen:Adalet sahibi olup da zabt sıfatı olmayan, bununla beraber tek başına rivayet ettiği hadisi munker de sayılmayan kimsenin rivayet ettiği, şazz ve muallel olmayan hadis. Bkz. Aydınli, s. 110

20 İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, Sünenü İbn Mâce, Tah. Muhammed Fuad Abdulbâki, İstanbul, tsz.; Kitabu'l-Mukaddime, bab:10, hadis no: 76, (I, 29).

21 Makbul:Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan ravi. Bkz. Aydınli, s. 168

22 İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sikat*, 354/965, VII, 255

23 Kavi:Tâdilî, Zehebi'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. Bkz. Aydınli, s. 148-149

24 Sabit: Sahih veya hasen hadis. Bkz. Aydınli, s. 261

25 İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, 327/938 el-Cerh ve't-Ta'dil, VI, 336

26 Zehebi, Mizanu'l-İtidal, III, 76

27 Sahih li gayrihi: Ravilerinden birinin zabtının tam olmaması gibi, bir eksikliği sebebiyle sahih olmayan, ancak bu eksikliği başka bir rivayetle giderilerek sahih derecesine çıkan hadis. Bkz. Aydınli, s. 270

Hadis No: 3

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ سُلَيْمٍ قَالَ قَدِمْتُ مَكَّةَ فَلَقِيْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ أَهْلَ الْبَصْرَةِ يَقُولُونَ فِي الْقَدْرِ . قَالَ يَا بُحَيِّ أَنْفَرُ الْقُرْآنِ قُلْتُ نَعَمْ . قَالَ قَافِرِ الرَّحْرِفِ . قَالَ فَقَرَأْتُ (حم) * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ * إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ) يَقُولُ « إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ فَقَالَ أَكْتُبْ . فَقَالَ مَا أَكْتُبُ قَالَ أَكْتُبِ الْقَدَرَ مَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى الْأَبَدِ .

Abdolvâhid b. Süleyym (r.a.)’den rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: “Mekke’ye geldim, Atâ b. Ebî Rebah’la karşılaştığım da kendisine: “Ey Ebâ Muhammed! Basralılar kader konusunda dengesiz şeyler söylüyorlar ne dersin?” dedim. Dedi ki: “Evladım, Kur’an okuyor musun?” Ben de “evet”, dedim. Bana, “Zuhurf sûresini oku”, dedi; Bende: “Ha mîm, düşün gerçekleri ortaya koyan bu kitabı, onu düşünüp kavrayabilesiniz diye Arapça olarak indirdik. O Kur’an, katımızda bulunan ana kitapta mevcut olup şan, büyüklük ve hikmetlerle doludur” ben Resûlullah (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işittim: “Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem: “ne yazayım?”, dedi. Allah’ta, “kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz”, buyurdu.”²⁸

Tirmizi bu rivayetin hasen ve sahih olduğunu ifade etmektedir.²⁹

İki farklı tarikten gelen bu rivayet sahâbeden Ebu Hureyre ve Abdullah b. Mesud’dan nakledilmiş olup sahih bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis No: 4

وَقَالَ أَصْبَعُ أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ شَابٌّ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « يَا أَبَا هُرَيْرَةَ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ ، فَاحْتَصَّ عَلَيَّ ذَلِكَ أَوْ ذَرَّ »

Esbağ İbnu’l-Ferec şöyle dedi: “Bana İbn Vehb, Yunus İbn Yezîd’den; o da İbn Şihâb’dan; o da, Ebû Seleme’den haber verdi ki, Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: “Ben: “Ya Resûlallah! Ben genç bir adamım. Allah’ın Resülü (azarlayarak) bana: “Ya Ebâ Hureyre, senin kavuşacağıın mukadderatı yazan kalemin (mürekkebi) kurumuştur. Şu hâl üzerine sen ister hadımlaş, ister bırak (müsavidir)” buyurdu.”³⁰

28 Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Sünenü’t-Tirmizî, İstanbul, 1992, Kitabu’l-Kader, bab: 17, hadis no: 2162, (IV, 62); Ebû Davûd, Süleyman b. El-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen*, Beyrut, tsz., Sünnnet, bab: 16, hadis no: 4700, (II, 637-638); İbn Hanbel, V, 317;

29 Tirmizi, Tefsir, 66; Aynı rivayetin farklı bir varyantı için bkz. Ebu Davud, Sünnne, 17

30 Buhârî, Kitabu’n-Nikah, bab: 8, (VI, 119); Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayyb, Sünenü’n-Nesâî, İstanbul, 1992, Kitabu’n-Nikâh, bab: 4, hadis no: 3213, (IV, 59-60);

Söz konusu rivayet hakkında Tirmizi sıhhati ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve hasen sahih olduğunu ifade etmiştir.

Hadis No: 5

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مُوسَى أَحْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ أَحْبَرَنَا لَيْثُ بْنُ سَعْدٍ وَابْنُ هَيْبَةَ عَنْ قَيْسِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَحْبَرَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا لَيْثُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ الْحَجَّاجِ الْمَعْنَى وَاحِدٌ عَنْ حَنْشِ الصَّنَعَانِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كُنْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فَقَالَ.... رُفِعَتِ الْأَقْلَامُ وَجَفَّتِ الصُّحُفُ

Tirmizî'nin, Ahmed b. Muhammed b. Musa-Abdullah b. el-Mubârek-Leys b. Sa'd, İbn Lehi'a-Kays b. el-Haccâc ki her iki isnadla gelen hadisin ifade ettiği anlam aynıdır, Haneş es-San'ânî'nin İbn Abbas'dan naklettiğine göre, İbn Abbas anlatıyor: " Bir gün Allah'ın Resulü'nün arkasında bulunuyordum. Bana şöyle dedi: "Delikanlı! Sana bazı öğütler vereyim; Allah'ı unutma ki, Allah da seni unutmasın. Allah'ı unutma ki, hep yanında bulasın. Bir şey istersen Allah'tan iste. Yardım istersen Allah'tan yardım bekle. Bil ki, bütün millet bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Bütün millet sana zarar vermek için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler. (Çünkü) **kalem** kaldırılmış, (kader) sayfalarındaki mürekkep kurumuştur."³¹

Tirmizi bu hadisi hasen olarak nitelemiştir.

Söz konusu rivayeti Ahmed b. Hanbel de nakletmiş, onun rivayetinin ravileri incelendiğinde rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.³²

Hadis No: 6

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عِيَّاشٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عَمْرٍو السَّيِّبَانِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الدَّيْلَمِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ « إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ خَلْقَهُ فِي ظُلْمَةٍ فَأَلْفَى عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ ذَلِكَ النُّورِ اهْتَدَى وَمَنْ أخطأهُ ضلَّ فَلِذَلِكَ أَقُولُ جَفَّ الْقَلَمُ عَلَى عِلْمِ اللَّهِ.

Abdullah b. Deylemî (r.a.)'den rivayete göre, şöyle demiştir: "Abdullah b. Amr'dan işittim, şöyle diyordu: "Resûlullah (s.a.v.)'den işittim şöyle demişti:

İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, İstanbul, 1992, I, 293; et-Tirmizî, Kitabu't-Tefsîri'l-Kur'an, bab: 12, hadis no: 3122, (V, 77).

31 Tirmizî, Kitabu's-Sıfatı'l-Kiyâme, bab: 59, hadis no: 2524, (IV, 231); İbn Hanbel, Ahmed, Müsnedü Ahmed b. Hanbel, I-VI, İstanbul, 1992, I, 293.

32 Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 176

Allah yaratıklarını karanlık içerisinde yarattı, kendi nurundan da onlara bir nur uzattı. O nurdan kime bir parça isabet ederse hidayeti bulur. Kime de o nurdan bir parça ulaşmazsa sapıklıkta kalır. İşte bunun için Allah'ın ilmi üzere kalem ve mürekkep kurudu diyorum.”³³

Tirmizi bu hadisin hasen ve garib³⁴ olduğunu ve rivayetin başka bir tarikinin bilinmediğini ifade etmiştir.

Hadis No: 7

حَدَّثَنَا عَفَّانُ حَدَّثَنَا يَرْبُودُ يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ حَدَّثَنِي بَكْرٌ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَأَى رُؤْيَا أَنَّهُ يَكْتُبُ ص فَلَمَّا بَلَغَ إِلَى سَجْدَتِهَا قَالَ رَأَى الدَّوَاةَ وَالْقَلَمَ وَكُلَّ شَيْءٍ بِحَضْرَتِهِ انْقَلَبَ سَاجِدًا قَالَ فَقَصَّهَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَزَلْ يَسْجُدُ بِهَا بَعْدُ.

Ebu said el-Hudri'den sahih bir isnadla nakledilen bir rivayette, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) rüyasında kendisini Sâd sûresini yazarken gördü. Secde ayetine gelince yanındaki divit, kalem ve her şey secdeye gitmişti. Bu (rüyasını) Hz. Peygamber (s.a.v)'e anlattı, ondan sonra (o ayette) secde etmeyi bırakmadı.³⁵

Kalem kavramının geçtiği hadisler arasında “üç kişiden kalem kaldırılmıştır” şeklinde ifadelerin yer aldığı hadisleri³⁶ burada zikretmedik. Zira bu ifade şeklinin geçtiği değişik hadislerde, kalem kelimesinin, *sorumluluk* anlamına geldiğini görmekteyiz.

Burada ele aldığımız hadislerde yer alan kalem kelimesine baktığımızda ise, Kalem sûresi'nin ilk ayetlerinde yer alan ve bizim “kader kalemi” diye ifadelendirdiğimiz kalem kavramının, tefsirlerde bu şekilde yorumlanmasına burada zikrettiğimiz hadislerin kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

Hadislerin metninden anlaşıldığına göre kulun her türlü amel ve çabası tamamen mukadderatın şümulünde olup hepsi kaza ve kadere dâhildir. Kader dışında bir şey yoktur. Mukadderatı çizen kalem kurumuştur. Yeniden bir şey değiştirecek değildir. Burada zikrettiğimiz hadislerin şerhlerine baktığımızda, kalemin, insanların kaderlerini Levh-i Mahfuz'a yazdığı ve Peygamber'in, Mirac'da bir seviyedekeyken bu kalemlerin seslerini işittiğini ifade etmekle beraber, İdris (a.s)'ın dünya ehlinden kalemle ilk yazan kişi olduğu ve dünya ehli-

33 Tirmizî, Kitabul-İman, bab: 18, hadis no: 2601, (IV, 292); İbn Hanbel, II, 176.

34 Hasen garib: Bir ravinin tek başına rivayet ettiği hasen hadis. Bkz. Aydınlı, s. 112

35 İbn Hanbel, III, 78.

36 Ebû Dâvud, Hudûd, bab: 17, hadis no: 4398, 4399, 4401 (IV, 558, 559); İbn Hanbel, VI, 100, 101.

nin de ondan öğrendiği belirtilmektedir.³⁷ Bunun yanı sıra kalem ifadesinin, "Artık isteyen iman etsin isteyen inkâr etsin"³⁸ ayetinde olduğu gibi bir tehdid ifade ettiği ve Allah'ın kudretinin ve ilminin yüceliğine delalet ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu tür kalemin mevcut olmasının, Allah'ın kudretine göre caiz olup onu inkâr edemeyeceğimiz de belirtilmektedir.³⁹

Bazı hadisler, bize, insanın hürriyet alanını çizmektedir. Her şeyde hürriyet ve cüzi iradenin geçerliliği aranmamalıdır. Ancak karşılığında ceza ve mükâfat göreceğimiz durumlarda cüzi irade mutlaka gereklidir. Bunun dışındaki durumlarda insan hürriyetinden, cüzi iradenin geçerliliğinden bahsetmemiz mümkün görünmemektedir. Allah'ın ilmi, yaratılıştan itibaren mahlûkatla ilgili bütün durumları kapsar. Yaratılıştan insanlara ilham ettiği iyiye ve kötüye meyledebilme yeteneği de bu ilmin içerisinde.⁴⁰

Bu hadisler içerisinde dikkat çeken ifade İbn Mes'ud'dan rivayet olunan: "Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde cem olur. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir ziralık mesafe kaldığı zaman ona yazısı galebe çalar ve cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer..."⁴¹ hadisinde ki "yazısı galebe çalar" (öne geçer) lafzıdır. Bu lafız cebir ifade eder mi etmez mi? Hadisle ilgili şu yorumlar yapılabilir:

1) Cennete bir ziralık mesafe kalması demek ölüme çok yaklaşması anlamındadır.

2) Yazısı ona galebe çalmaktan maksat, kişi, amelini yaptığı iyi işlerle sonlandıramaz, kötü işlerle sonlandırır. Veya ölümden önce amelini iyi bir işle sonlandırır. Ancak kişinin amelindeki bu durum kendi iradesi ile ilgilidir. Yoksa Allah'ın yazmasından kaynaklanan bir cebirden dolayı değildir.

3) Hadiste, iyi amellere sonuna kadar devam etmenin önemi bildirilmektedir.

4) İyi kişi bazen kötülük, kötü kişi ise bazen iyilik yapar. Ameller son durumlarına göredir. Bu durum Allah'ın ilmi noktasında açıktır.⁴²

Buhârî şarihlerinden Kastalânî'nin nakline göre Halife Me'mun'un Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, Hüseyin b. Fazl'a, "Allah her gün bir emirde bir

37 Aynî, Bedrettin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdu't'l-Kârî Şerhi Sahihî'l-Buhârî, Beyrut, tsz., IV, 49-52.

38 18.Kehf, 29.

39 Aynî, XX, 73, 74.

40 Bkz. 4 nolu hadis.

41 Bkz. 3 nolu hadis. Ayrıca bkz. Buhari, Kader, 1.

42 İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, Fethü'l-Bari Şerhu Sahihu'l-Buhârî, Beyrut, h. 1379., XI, 488.

iştedir”⁴³ ayeti ile “Bir şeye Allah’ın ilim, kudret ve iradesi taalluk etti mi artık kader çizen kalem kurur (ezeli hüküm değişmez olur)” hadisi bana müşkil geldi. Bunlar arasında görülen zahiri farkın sırrını çözemedim diye soru sormuş. Hüseyin İbn Fazl; “Ayetteki işler Allah Teâlâ’nın her an açıkladığı ve yarattığı şeylerdir. Ezelde takdir buyurduğu şeyler değildir” demekle aydınlatıcı cevap verince bu ilmi ve veciz cevaptan duyulan Emir, kalkarak İbn-i Fazl’ın alnından öpmüştür.⁴⁴

Hadisler, yazgının, nesne ve olayların tasvirinden ibaret olduğunu göstermektedir. Bu, “Belli bir zamanda ve belli bir yerde şöyle şöyle vuku bulacak” tarzında bir tasvir olup “vuku bulsun” şeklinde bir hüküm değildir. Dolayısıyla kâinata dair ilâhî ilmin Levh-i Mahfuz’a yazılması, insanları icbar altında bırakmaz. Nitekim insan, Levh-i Mahfuz’da ne yazıldığını bilmeden kendi hür iradesine göre davranır. Eğer insanların amelinin yazılması onları cebre zorlayacak olsa idi Hz. Peygamberin kulluğa teşviki anlamsız olurdu.⁴⁵ Bu ilmin Levh-i Mahfuz’a geçirilmesi insanları bir işi yapmada zorunlu kılmadığı gibi, insanlardan mükellefiyeti kaldırmaz. Bunların hepsine iman gerekir. Bu imanın keyfiyeti Allah’ın bu işler noktasında ki ilmidir. Hiçbir şey onun ilmini kuşatamaz.⁴⁶ Gelecek insanlardan gizlidir. Kişiye gereken, emrolunduğu şey hususunda çalışmaktır.⁴⁷

Kâdî Bakillâni şöyle demektedir: “Bu haberlerdeki ifadeleri, mecâzî manaya almak gerekir. Çünkü yazmaya has olan bir alet durumundaki kalemin, canlı ve akıllı, böylece de kendisine emredilip yasaklar konulan bir şey olması caiz değildir. Çünkü kalemin mükellef bir canlı oluşu ile yazı aleti oluşunun arasını uzlaştırmak imkânsızdır. Tam aksine bundan muradın Cenâb-ı Hakk’ın, “ O, bir şeye hükmetti mi, ona ancak “ol” der, o da oluverir...”⁴⁸ ayetinde olduğu gibi Allah Teâlâ’nın olacak şeyleri o kaleme yazdırtmasıdır. Çünkü burada, ne bir emir ne de bir mükellef tutma söz konusudur. Aksine bu, hiçbir çekişme ve hiçbir karşı koyma olmaksızın, Cenab-ı Hakk’ın, kudretinin dâhilinde ki şeye nüfuzudur.⁴⁹

43 55.Rahmân, 29.

44 Hatipoğlu, Haydar, Sünen-ü İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, 1982, I, 162.

45 Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, Kitâbu’t-Tevhîd, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2001, s. 310.

46 Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref, el-Minhac Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc, Beyrut, h. 1392. XVI, 198.

47 İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 493.

48 36.Yasin, 82.

49 Bkz., Râzî, Fahrüddîn, Mefâtihu’l-Ğayb (Tefsîru’l-Kebîr), trc. S. Yıldırım - L. Cebeci - S. Kılıç - C. Sadık Doğru, I-XXIII, Ankara, 1995, XXII, 40.

Kur'an-ı Kerim'de manası kapalı olan, akılla çözülemeyen, Kitap ve Sünnette tam olarak izahı bulunmayan, manası Allah'a havale edilen ayetler vardır. Bunlara müteşabih ayetler denilmektedir. Bunlar teklif getiren ayetler değildir. Kelâmcıların temel görüşü, müteşabihatın te'vil ve tefsirinden yanadır. Çünkü onlar Kur'an-ı Kerim'de anlaşılmayan bir şeyin olduğuna kani değildir. Ünlü kelimci ve müfessir Fahreddin Râzi, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetleri ele almış, bunların te'vil ve tefsirini yapmıştır. Müteşabihatın te'vil delillerini de geniş geniş anlatmıştır. İlk devir kelimcileri, müteşabihatı Allah'a bırakmışlarsa da, nasları anlamada akli delil olarak kullanan sonra ki kelimciler müteşabihatın bilinebileceğini kabul etmişler ve Kur'an ayetlerine bu şekilde yaklaşmışlardır.⁵⁰

Ayetlerin müteşabihleri olduğu gibi hadislerin de müteşabih olanları vardır. Hadislerdeki kapalı manalar sahih bir te'vil ile açıklığa kavuşturulabilir. Hadislerin te'vil edilmesini hem Ehl-i Sünnet, hem de Ehl-i Bid'at tasvip etmektedir.⁵¹ Hadisleri Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde ele almak bu konuda bizi makul bir sonuca götürmektedir. Zira Kur'an'a baktığımızda, insanın, kader noktasında irade ve hürriyeti bulunmadığına dair cebr ifade eden ayetlerin yanı sıra insana irade ve hürriyet tanıyan ayetlerin olduğunu müşahade etmekteyiz. İnsanın fiillerinde mecbur olduğunu ifade eden ayetler; Allah'ın mutlak irade ve kudretini gösterirken; insana irade ve hürriyet tanıyan ayetler ise; Allah'ın, bu her şeye şamil, üstün kudreti yanında ve onun sınırları dâhilinde, insanın da irade ve kudretinin bulunduğuna işaret etmektedir. Yani Kur'an insana bir hareket serbestisi tanımakta ve onu neticesinden sorumlu tutmaktadır.⁵² Biz de Kalem hadislerinde yer alan "Kalem her şeyi yazmıştır ve kurumuştur" şeklindeki ifadeleri aynı tarzda Kur'an ayetlerine bağlı olarak ele alacak olursak bu ifadelerin de Allah'ın yüce kudretine delalet ettiğini ve ezeli ilminin her şeyi kapsadığına dair bir te'vil yapmamız mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde, kalemin her şeyi yazdığı ve kurduğu şeklindeki ifadeleri Allah'ın ezeli ilmiyle ve kudretiyle ilişkilendirmeden, cebr ifade edecek tarzda ele alırsak, Kur'an ayetlerinde, Allah'ın, kendi külli iradesi, kudreti ve ezeli ilmi içinde insana tanımış olduğu, insana ait olan ve onu sorumlu bir varlık kılan irade ve hürriyeti, inkâr etmiş oluruz. Bu da Kur'an'ın bütünlüğüne ve bize vermek istediği mesaja ters düşmektedir.

50 Yaşar, Hüseyin, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, İstanbul, 1997, s. 73, 75.

51 Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açıldan Hadis*, İzmir, 1993, s. 148.

52 Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997, s. 63.

5. “Kalem” Kavramının Tarihi Süreçte Yorumu

Buraya kadar Kalem kavramı hakkında bilgiler verdikten sonra şimdi de tarihi süreçte bu kavramın hangi anlam alanlarını kapsayacak şekilde kullanıldığını belirlemeye çalışalım.

5.1. Gerçek Kalem

Naslardan anladığımız kadarıyla iki çeşit kalem vardır. Bunlardan biri insanların eğitim-öğretim vasıtası olarak kullandıkları maddi kalemdir. Kalem kavramının kullanıldığı anlam alanlarından ilki olan gerçek, bildiğimiz kalem anlamında kullanılan Kalem, Alâk sûresi'nin dördüncü ayetinde şu şekilde yer almaktadır:

“الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ”

“Kalemle yazmayı öğretti”

Burada yer alan ifade hususunda şu iki izah yapılabilir:

Birinci olarak, “Kalem” sözü ile kendisi sebebiyle, gaib şeylerin bilinip öğrenildiği yazma işi kastedilmiş, “Kalem” ise bu yazma işinden kinâye olarak getirilmiştir. İkinci olarak ise, İnsanın yazmayı “Kalem” ile öğretmesi kastedilmiştir. Bu iki görüş birbirine yakındır; zira ayette, yazmanın faziletli bir şey olduğuna dikkat çekilmektedir. Rivayet olunduğuna göre Süleyman (a.s), İfrit'e, “Kelam”ın ne demek olduğunu sormuş, İfrit'de “Geçip giden bir rüzgâr” şeklinde tarif etmiş, bunun üzerine Hz. Süleyman (a.s), “Peki o sözü zabt-u rapt altına almanın yolu nedir?” deyince, İfrit “Yazmaktır” cevabını vermiştir. O halde kalem, ilimleri avlayan bir avcı olup, bazen ağlatır, bazen güldürür. Kalemin fakir düşmesiyle de ilimler boyun eğer ve zelil olur. Ama kalemin harekete geçmesiyle, ilimler, zamanlar süresince ebediyen kalır. Bunun bir benzeri de, Hz. Zekeriya (a.s) ile ilgili olan şu ifadedir: “O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman...”⁵³ Bu ifade, “O, saklı tuttu, ama duyuldu...” demektir. Kalem de böyledir. Çünkü kalem konuşmaz ama doğudakileri batıdakilere duyurur. Kalemin lisanın vekili ve onun yerine geçen bir şey olduğunu söylememeliyiz, zira kalem, dilin yerini tutar da, dil, kalemin yerini tutmaz.⁵⁴

Bu ayet Allah Teâlâ'nın kullarına bilmediklerini öğretmesi sebebiyle O'nun kereminin yüceliğine delalet eder. Allah Teâlâ kullarını cehalet karanlığından ilmin aydınlığına nakletmiştir. Yüce Allah, yalnızca kendisinin bildiği başkasının tam olarak anlayamayacağı büyük menfaatlerden dolayı yazı ilminin üstünlüğüne dikkat çekmiştir. Yazı sayesinde ilimler tedvin edilmiş, hükümler

53 19.Meryem, 3.

54 Râzî, XXIII, 259, 260.

kayıt altına alınmış, geçmiş milletlerin haberleri ve bilgileri elde edilmiş, Allah Teâlâ'nın indirilmiş olan kitapları yazılmıştır. Eğer yazı olmasaydı din ve dünya işleri düzgün ve doğru bir şekilde yürümezdi.⁵⁵ Beyzâvî de ayet hakkında, ilimlerin, kendisi sebebiyle kaydedildiği ve uzakların, kendisi vesilesiyle öğretiltiğinden dolayı bu şekilde buyrulduğunu dile getirmektedir.⁵⁶

Ebû'l Berekât en-Neseî'ye göre, bu ayette Allah'ın, "Kalemle (yazı yazmayı) öğretendir" buyurmasından maksat şudur: "Allah'ın kullarına bilmediklerini öğretmesi ve onları cehalet karanlığından ilim, irfan aydınlığına çıkarması, O'nun kereminin yüceliğindedir. Allah Teâlâ, yazı yazmadaki büyük menfaatlerden dolayı bu ayetle dikkatleri yazı ilmine çekmiştir. Yazı olmasaydı ilimler tedvin edilemez, hükümler kayıt altına alınamaz, önceki milletlerin haberleri muhafaza edilemez, Allah Teâlâ'nın indirdiği kitapları muhafaza edilemezdi.⁵⁷ İbn Mücâhid'den nakledildiğine göre Allah Teâlâ insana kalem ile yazı yazmayı öğretmiş, insana bilmediklerini bundan başka bir âletle öğretmemiştir.⁵⁸ Katâde şöyle demiştir; "Kalem, Yüce Allah'dan gelmiş pek büyük bir nimettir. Eğer o olmasaydı ne bir din dimdik ayakta dururdu ne de hayat düzene girerdi. İlimlerin kaydedilmesi, hikmetlerin yazılması, önceki milletlerin haber ve görüşlerinin tespiti, Allah'ın indirdiği kitaplarının yazılması hep yazı ile gerçekleşmiştir. Eğer yazı olmasaydı, din ve dünya işleri doğru bir şekilde ayakta duramazdı."

Muhdes şairlerden birisi kalemi nitelendirirken şöyle demektedir: "Mürekkep kafasını boyarken onun, sanki o, delinmemiş inciye kavuşmak için süslenen yaşlı gibidir. Hem niçin ben ona bir tazim gözüyle bakmayayım ki, O'nun ile (amellerin yazıldığı) sahifeler Yüce Allah'a yükseltilmektedir." Abdullah b. Ömer'den gelen rivayete göre o şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulü! Senden işittiğim hadisleri (sözleri) yazayım mı?" Peygamber (s.a.v.)'de: "Evet, yaz! Çünkü şüphesiz ki Allah, kalemle (yazı yazmayı) öğretmiştir." buyurmuştur. Yüce Allah'ın kime kalemle yazı yazmayı öğrettiği hususunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre bu kişi, Âdem (a.s.)'dir. Çünkü ilk yazı yazan O'dur. Bu Ka'b b. Ahbar'ın görüşüdür. İkinci görüşe göre o kişi, İdris (a.s.)'dir. Çünkü o, ilk yazı yazandır. Bu da Dahhâk'ın görüşüdür. Üçüncü görüşe göre bu

55 Zemaşerî, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tevîl*, I-IV, Mısır, 1966, IV, 270.

56 Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Tevîl*, I-II, İstanbul, tsz., II, 609.

57 Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Tevîl*, I-IV, Mısır, tsz., IV, 368.

58 Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyan an Tevîli'l-Kur'an*, I-XXX, Mısır, 1954, XXX, 253.

buyruk herkesi kapsar. Çünkü onu kim öğrenmişse Yüce Allah'ın öğretmesi sayesinde öğrenmiştir. İlim adamlarımız der ki: "Kalemler aslında üç tane- dir. Bunlardan birisi de Allah'ın insanların ellerine vermiş olduğu kalemlerdir. İnsanlar bu kalemlerle kendi sözlerini yazarlar ve onlarla maksatlarına erişir- ler." Yazı yazmada çok büyük üstünlükler ve faziletler vardır. Yazı yazmakta beyanın kapsamı içindedir. Beyân (meramını açıklamak) ise Âdem oğlunun özelliklerindedir.⁵⁹ Ayette zikredilen kalem kelimesinin marife olmasından maksadın cins için olduğunu ifade edenler, kalemi, insanların ellerindeki yazı âleti olarak tefsir etmişlerdir. Bu özelliğinden dolayı kalemin faydaları çoktur. Şayet kalemin, Allah'ın kitaplarını yazmanın dışında bir faydası olmasaydı bile bu onun yüceltilmesi için fazilet olarak yeterdi.⁶⁰

Kur'an'dan ilk olarak inen mübarek ve değerli ayetler, aynı zamanda Allah'ın, kullarına merhamet ettiği ilk rahmet ve onlara ihsan ettiği ilk nimeti de dile getirmektedir. Bu ayetlerde insanın pıhtılaşmış kandan yaratıldığına, Hak Teâlâ'nın ikramıyla bilmediği şeyleri öğrendiğine ve böylece ilim, şeref ve keramete nâil olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu şeref, öyle bir şereftir ki; insanların atası Âdem (a.s), bu şerefle meleklerden üstün kılınmıştır. İlim; ba- zen zihinlerde, bazen dilde bazen de parmak ucuyla yazılan yazıda olur. Yani ilim; zihni bilgi, lâfzî bilgi ve resmî bilgidir. Resmî bilgi ister istemez ilk ikisi- ni gerektirir. Ama onlar bunu gerektirmezler. Bu sebeple Allah Teâlâ: "Oku, Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemlerle öğretti. İnsana bilmediğini öğretti." buyuruyor. Haberde vârid olduğu üzere; bilgiyi yazıyla kaydedin, de- nilmiştir. Yine vârid olan bir hadiste bildiğiyle amel eden kimseye Allah Teâlâ bilmediği şeylerin bilgisini de ihsan eder, buyrulmaktadır.⁶¹

Hulâsatu'l-Beyân yazarına göre; kalemde insanlar için pek çok menfaat olduğundan fazilet ve meziyetine işaret için kalem ile talimi Cenâb-ı Hak kendi zâtına nispetle tasrih buyurmuştur. Çünkü bütün ilimlerin zaptı ve mu- hafazası kitabetledir. Eğer kalemlerle yazı olmasa emr-i din ve emr-i dünyadan hiçbir şeyin kıyamı mümkün olamazdı. Katâde'nin "Kalem, Allah Teâlâ'dan bir nimettir. Eğer kalem olmamış olsaydı din kaim olmaz, maişette salah bul- mazdı" kelâmı, bu manayı teyit içindir. Çünkü her kavme nazaran kendile- rinden evvel geçenlerin ahval ve âdetlerini, onların sonra geleceklere bırakmış oldukları eserlerini zapt etmek, ancak yazıyla olduğundan her zaman insanlar

59 Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el- Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, I-XX, Kâhire, 1967, XIX, 218, 219.

60 Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l- Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut, tsz., XXX, 23, 24.

61 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, I-XVI, Çev. Dr. Bekir Karlığa - Dr. Bedrettin Çetiner, İstanbul, tsz., XV, 8522, 8523.

yazıya dikkat ve ihtimam etmişlerdir. Evvel geçenler sonra geçenlere eserlerini kalem ve yazı vasıtasıyla devretmekte devam etmişlerdir. İşte kalemin menfaatının pek büyük olduğunu tembih için Allah Teala Kur'an'ın ilk nâzil olan ayetlerinde, zât-ı ulûhiyetinin ekrem olduğunu, kalemle talimini beyanla ispat etmiştir. Çünkü kalemle talim, ekrem olduğunun delilidir ve takriri şöyledir: "Rabbin ekremdir. Zira insana bilmediğini kalemle talim etti. Her kim, insana, bilmediğini kalemle talim ederse o kimse ekremdir. Binaenaleyh, "Rabbin ekremdir." demek olur.⁶²

Âl-i İmrân sûresi'nin 44. ayetinde kalem kelimesi daha öncede bahsettiğimiz üzere çoğul olarak (أَقْلَامٌ) yer almaktadır. Bu ayetin metni ve meâli şöyledir:

“ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُ أَفْلَاهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ”

“(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin”

Âlimler, ayette geçmekte olan kalemlerin ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

“Kalemler” den maksat, onların Tevrat ve diğer kitapları yazdıkları kalemlerdir. Bu kalemler ile şu şekilde kur’a çekmişlerdir: “Kalemi, suyun akış istikametinin ters yönüne doğru giden, bu kefâlete hak kazanacaktı.” Onlar, bunu yaptıklarında, Zekeriya (a.s)’ın kalemi sadece bu şekilde suyun aksi istikametine gitti. İşte böylece onlar, Hz. Meryem’i onun himayesine almasını kabul ettiler. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür. Bir diğer görüşe göre: Onlar değneklerini akan suya attılar, sadece Zekeriya (a.s)’nın değneği suyun akış istikametinin tersine gitti. Böylece kur’ayı o kazandı. Bu Rebî’in görüşüdür.

Ebû Müslim şöyle demiştir: “Onların kalemlerini atmaları, ümmetlerin ihtilaf esnasında kur’a çekmeleri manasındadır. Onlar böylece, üzerlerinde isimleri yazılı olan şeyleri kur’a için çekiyorlar, kimin ismi çıkar ise onu, ona veriyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, “Derken onlar kur’a çekmişlerdi de (Yunus) yenilenlerden olmuştu.”⁶³, buyurmuştur.

Bu, Arapların kumarda kazanılan devenin etini paylaşmak için çektikleri fal oklarına benziyor. Bu hisseler, kesilip parçalandığı için “Kalemler” diye

62 Konyalı, Mehmed Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’an*, I-XVI, İstanbul, 1969, XV, 6504, 6505.

63 37.Sâffât, 141.

adlandırılmıştır. Bir şeyi parça parça edersen, “وَلَمَّتْ” dersin. İşte bu sebepten dolayı yazı yazılan şeye de “Kalem” denmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: “ Bu şeylere kalem denilmesi, aslı iştikak bakımından doğru ise de örf, “Kalem” kelimesini yazı yazılan şey manasına tahsis etmiştir. Binaenaleyh bu lafzı bu manaya almak gerekir”⁶⁴ Allah Teâlâ’nın ayetteki “Kalemler” lafzından murat, Yahudilerin Tevrat’ı yazdıkları kalemlerdir. Herhangi bir problem, çözümsüzlük gibi durumlarda onlar bu kalemlerle kur’a çekiyorlardı. Kur’aya katılanların ya da oylanın şeylerin isimlerini kalemlerin üzerine yazıyorlardı. İnsanlar bir belirsizlik, sonuçsuzluk durumunda doğruyu ortaya çıkarmak için kur’aya yöneliyorlardı. Cahiliye ehli bu fal oklarına yemin ediyorlardı. Yahudiler, Tevrat’ı kendileriyle yazdıkları kalemleri kur’a çekimi için kullandılar. Çünkü onlar bu kalemleri Tevrat’ı yazmada kullanmalarından dolayı, hayırlı olana da yol göstereceğini umuyorlardı.⁶⁵

Lokmân sûresi 27. ayete baktığımızda ise Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah’ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

Bu ayeti kerimenin nüzul sebebi hakkında Abdullah b. Abbas’tan şu rivayet nakledilmiştir: “Medine’de Yahudi hahamları Resulullah’a gidip: “Ey Muhammed! Size ancak az bir ilim verilmiştir.” sözüyle bizi mi kastediyorsun yoksa kendi kavmini mi?” diye sormuşlar, Resulullah’ta: “Hepinizi” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Yahudi hahamları: “Sana gelen şeylerde bize Tevrat’ın verildiğini ve Tevrat’ta her şeyin açıklamasının bulunduğunu okumuyor musun?” dediler. Resulullah: “Tevrat, Allah’ın ilmine göre az bir şeydir. Sizin yanınızda Allah’ın ilminden size yetecek kadar bulunmaktadır” dedi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, Yahudilerin sorularına bir cevap olmak üzere Resulullah’a bu ayeti indirdi.⁶⁶ Filhakika insanlar, bilgilerini yazarak, sözlerini kaydederek, emirlerini imzalayarak kalem ve yazı yoluyla dile getirirler. Kalemler; ormanlardan

64 Râzî, VI, 309–310.

65 Taberî, III, 268; Neseî, I, 157; Zemahşerî, I, 429, 430; Beyzâvî, I, 159; Âlûsî, III, 158, 159; İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir, *et-Tabrîr ve’t-Tenvîr*, I-XV, Tunus, 1997, III, 245; Kutup, Seyyid, *Fizlâli’l-Kur’an*, I-XVI, trc. M. Emin Saraç - İ. Hakkı Şengüler - Bekir Karlığa, İstanbul, 1971, II, 281; Çantay, H. Basri, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (Tefsiri Kur’an Meâli)*, I-III, İstanbul, 2005, I, 124, 125.

66 Taberî, XXI, 81.

ve ağaçlardan yapılır. Her kalemin mürekkebe ihtiyacı vardır. Eskiden divit kalemle yazı yazıldığı için hokka dolusu mürekkeplere ihtiyaç olurdu. İşte bu ayeti kerime temsili daha geniş tutarak yeryüzünde bulunan bütün ağaçları kalem haline dönüştürüyor ve denizleri de mürekkep yapıyor. İş sadece bununla da kalmıyor. Bu denizlere ilâve olarak yedi deniz daha mürekkep haline getiriliyor ve kâtipler Allah'ın her zaman yenilenen kelimelerini yazmaya koyuluyorlar. Meşiyetini ifade eden ilminin delillerini kayda başlıyorlar. Peki, sonra ne oluyor? Kalemler bitiyor, mürekkepler tükeniyor, ağaçlar tükeniyor, denizler bitiyor. Allah'ın kelimeleri yine bitmeden olduğu gibi kalıyor, sonu gelmiyor. Çünkü burada sınırlı ile sınırsız karşı karşıya geliyor.⁶⁷ Hasan el-Basrî der ki: "Şayet yeryüzünün ağaçları kalem, denizleri mürekkep yapılmış olsaydı ve Allah Teâlâ da: "Şu benim emrimdendir, şu benim emrimdendir" buyurmuş olsaydı, denizlerdeki biter ve kalemler kırılıp tükenirdi."⁶⁸

Kalem sûresi'nin ilk ayetlerinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِعِزَّةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ”

“Nûn. (Ey Muhammed!) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin”

Zikredilen ayette geçen kalem kelimesi hakkında âlimlerimiz kalem lafzının geçtiği diğer üç ayetten farklı olarak iki değişik görüş doğrultusunda fikir beyan etmişlerdir. Bu görüşlerden biri ayette geçen kalem ifadesinin diğer üç ayetin tefsirlerinde geçtiği üzere bildiğimiz, ellerimizdeki kalem manasıdır. Ayette zikredilen kalem bildiğimiz kalemdir. Mücahid ise buradaki kalemden maksadın Kur'an'ı yazan kalem olduğunu söylemiştir.⁶⁹ Bir ve dördüncü ayetlerde Nûn'a, Kaleme ve satır satır yazılanlara yemin edilerek Hz. Muhammed'in mecnun olmadığı, O'na kesintisiz, sürekli bir sevap verileceği ve Onun büyük bir ahlak üzerinde bulunduğu vurgulanmaktadır. Buradaki "Nûn", bazı sûrelerin başlarında bulunan harflerdendir. Bazılarına göre Nûn; balık, bazılarına göre ise divit veya mürekkep anlamındadır. Bazılarına göre de cennette bir ırmağın adıdır. Bu harflerin gerçek anlamını yalnız Allah bilir. Ancak kalem ve yazı ile birlikte zikredilmesi, Nûn'un divit veya mürekkep anlamına geldiği görüşünü güçlendirir.

Bu sûrenin başında ilim ve marifetin aracı olan hokkaya, kaleme ve yazıya yemin edilmesi kalem ve yazının önemini vurgular. Çünkü ilim ve marifet, kalem ve yazı ile gelişir. İnsan ancak, yazının bulunması, kafadaki düşünce-

67 Kutup, XI, 486, 487.

68 İbn Kesîr, XII, 6419.

69 Taberî, XXIX, 17.

lerin yazı ile tespiti ve kitapların yazılması ile ilerler, gelişir. Nitekim okuma-yazma oranı yükselen toplumlar, her bakımdan ileri giderler. Ayrıca burada yazma ve okuma aracı olan kalem ve yazıya dikkatin çekilmesi, bu sûrenin, Alâk sûresi'nin indiği zamana yakın zamanlarda indiğini gösterir. Orada insana okuması emredilmişti. Burada da okumanın aracı olan hokkanın, mürekkebin ve yazının önemi vurgulanmaktadır. Bu demektir ki bu vahyedilen Kur'an okunacak sonra ayet ayet, satır satır yazılacak, insanları her çağda doğru yola götüren ilâhi bir kitap olacaktır. Burada işaret edilen kalem ve yazı, alelâde kalem ve yazı değil, inen vahiyleri yazan kalem, hokka, divit ve onlarla yazılan ayetlerdir.

Huruf-u mukattaa, vahyedilen sözlere, dinleyicilerin dikkatini çekme görevi yapar. Bu harflerden sonra genellikle ya vahiyden ya kitaptan veya ayetlerden söz edilir. Gerçi burada vahiy, ayet veya kitap sözü geçmez ama Nûn harfinden sonra satır satır yazılan şeylerden söz edilir. Kalem, genel olarak yazı aracı olmakla beraber burada daha çok vahiy yazan kalem ve o kalem ile satır satır yazılan vahiylerle işaret edilmiştir ki sûrenin başındaki bu Nûn harfi ile vahyedilip yazılan ayetlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca burada kalem, hokka ve divitle satır satır yazılmış bulunan Kur'an öncesi ilâhi kitaba da işaret vardır. Sûre bir harf ile başladığı gibi kalem ve peşinde ki ifadenin başında bulunan vav harfleri kalem (yemin) ifade eder. Arapça'da bir sözün önemini vurgulamak için yemin üslûbu kullanılır. Arapça'nın en yüksek üslûbunu taşıyan Kur'an-ı Kerim'de de bazı varlıkların önemi, yemin sözleriyle vurgulanır. Burada da kalem, yazı gibi önemli şeyler üstüne, yani yazan kaleme ve o kalemin yazdığı vahiylerle yemin edilerek, Hz. Muhammed'in mecnun olmadığı belirtilmektedir.⁷⁰ Mücâhid ve Katâde'ye göre bu kalem, Allah Teâlâ'nın, Alâk sûresi'nde zikrettiği kalemdir. İbn Âşur'a göre bu şekilde anlam vermek "وَمَا يَسْطُرُونَ" kavlinin zahiri anlamına da yani lafzın direkt anlamına da uygundur. Kendilerine hitap ile kastedilmiş müşriklerin durumu da bunu gerektirmektedir. Zira müşrikler, kalemin, ehl-i kitabın kullandığı yazı aleti olduğunu ve Araplardan yazmayı bilenlerin kullandıkları kalem olduğunu biliyorlardı. Ayrıca kaleme yapılan bu yeminin faydalarından biri de şudur ki; elimizdeki mevcut Kur'an-ı Kerim, İslam'ın kitabıdır. Bu Kur'an, Müslümanlar arasında yazılacak ve okunacaktır. Bundan dolayı Hz. Muhammed, ashabına, kendilerine vahyedilen şeyleri yazmalarını emrediyordu. Dolayısıyla "الْقَلَمُ" lafzındaki marifelik, cins için olmaktadır. Yani kalem lafzından kalem cinsi, yazı yazan tüm kalemler kastedilmektedir.

70 Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul, 1997, X, 6, 7; Çantay, III, 229.

Kaleme yemin edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in, mukaddes kitapların, eğitim ve terbiye kitaplarının kalem ile yazılması ve de ilimlerin, ahlakın asilliğinden dolayı kalemin şerefli bir mevkide olması sebebiyledir. Bu saydıklarımızın hepsi, Allah Teâlâ katında kendileri için bir şeref ve asalet payı olan unsurlardır. İşte kalemin bu özelliği, Allah'ın, kalemi Kur'an-ı Kerim'den ilk inen sûrede zikrederek onu yüceltmesi ve ona yemin etmesi için bir tercih sebebi-⁷¹dir. Râzî'nin beyanı veçhile kaleme, cins murat olduğunda, insanların ihtiyaçlarını def'e, dinlerini muhafazaya, işlerini tesviyeye ve eserlerini zayi olmaktan vikayeye hizmet ettiği cihetle kalemin faydası pek çok olduğundan yemine âlet olmaya layıktır.⁷² Allah insana konuşma kabiliyeti vermek suretiyle lütufta bulunduğu gibi, kaleme yazabilme kuvvetini vermek suretiyle de lütfetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "Ki O, insanı yarattı ve ona beyanı öğretti"⁷³ buyurmuştur.⁷⁴

Ayette kalem edilmesi, kalem ve yazının değerini yüceltmek, fertleri ona yöneltmek ve henüz öğrenime yönelmemiş olan, yazışmada çok geri kalmış olan bir kitleyi yazıya tevcih etmek içindir. Hâlbuki bu kitlenin Allah'ın ilminde ki yeri son derece büyüktür. Onun için takdir buyrulan gelişme bunları gerekli kılıyordu. Aralarında okuma ve yazmanın çoğalmasını ve böylece bu inancı ve onun üzerine kurulan hayat nizamını yeryüzünün dört bir bucağına yaymayı ve nihayet beşeriyeti en doğru bir kumanda sistemiyle kumanda etmeyi gerekli kılıyordu. Şüphesiz ki böylesine büyük ve mühim bir vazifeyi yüklenmek için yazının son derece önemli bir rolü vardı. Bu anlayışı destekleyen bir gerçekte vahyin "Oku!" emriyle başlamasıydı. Bu hitabın ümmî bir peygambere yöneltilmiş olması ki Allah, onun ümmî olmasını belirli bir hikmet icabı takdir buyurmuştur, ona gelen vahyin okumayı, öğrenmeyi ve kaleme yazmayı teşvik etmesi son derece manidardır. Bu nokta burada Nûn'a, kaleme ve onunla yazılanlara ant içilerek tekit edilmektedir. Bu ilâhi nizamın bu ümmeti terbiye etmek ve gizli ilminde onun için takdir buyurduğu mükemmel ve âlemşümul vazifeyi yapmaya hazırlamak için takip ettiği terbiye metodundan bir bölümdür.⁷⁵

Görüldüğü üzere ayette geçen kalem lafzındaki kastın bildiğimiz, yazı yazdığımız kalem olduğu vurgulanmaktadır. Kalem sûresi'nin bu ayeti hakkındaki diğer bir görüş ise kalemden maksadın İlâhi kalem veya kader kalemi diyebileceğimiz kalem olmasıdır.

71 İbn Âşur, XIV, 60, 61; İbn Kesîr, XIV, 8032.

72 Konyalı, XV, 6064.

73 55.Rahmân, 3, 4.

74 Râzî, XXII, 39.

75 Kutup, XV, 141.

5.2. Kader Kalemi

Kalem sûresi'nin ilk ayetlerinde kendisinden bahsedilen kalem hakkında, iki farklı görüş olduğunu daha önce beyan etmiştik. Bu görüşlerden biri de ayette zikredilen kalemin, Levh-i Mahfuz'u yazan kalem veya meleklerin ellerindeki kalem olduğu yani ilâhi kalem olduğu hakkındaki görüştür.

Burada, kalemlerle kastedilen şeyin Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yaratmazdan elli bin yıl önce mahlûkatın kaderiyle ilgili yazmış olduğu şeylerde yürütüğü kalem olduğu söylenilmiştir. Bu hususta kalemin zikrine dair vârid olan hadisleri zikretmektedirler.⁷⁶

Bu konuyla alakalı olarak, Râzi'nin, tefsirinde ele aldığı görüş şöyledir: “Kalem sûresi'nin ilk ayetlerinde bahsedilen ve kendisine kasem edilen şey, “Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir...” haberinde yer alan belli ve muayyen olan o kalemdir. Nitekim İbn Abbas, “Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Daha sonra Allah o kaleme, “Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz!” dedi ve kalem de, canlıların ecelleri ve amelleri gibi kıyamete kadar olacak şeyleri yazıverdi...” demiştir. O, sözüne devamla şöyle der: “Bu, uzunluğu sema ile yer arası kadar olan, nurdan bir kalemdir.” Mücâhid de İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, kaleme, “Kaderi yaz!” dedi de, kalem de, bunun üzerine kıyamete değin olacak şeyleri yazıverdi... İnsanlar, olmuş bitmiş (yazılmış) şeyler üzerinde hareket etmektedirler...”⁷⁷

İbn Mesud'un rivayet ettiği hadiste geçtiğine göre o, Peygamber'i şöyle buyururken dinlemiş: “Nutfenin üzerinden 42 gün geçtiği vakit Allah ona bir melek gönderir. Bu melek o nutfeye suret verir. Onun kulağını, gözünü, derisini, etini, kemiğini yaratır. Sonra, “Rabbim! Erkek mi, dişi mi (olacak)?”, diye sorar. Rabbin dilediği hükmü verir, melekte yazar. Sonra şöyle der: “Rabbim! Eceli?”. Rabbin dilediğini söyler. Melekte onu yazar. Sonra: “Rabbim! Rızkı?, diye sorar. Rabbin dilediği hükmü verir. Melekte onu yazar. Sonra melek elinde sahife ile çıkar. Emir olunduğu şeye ne bir şey artırır, ne bir şey eksiltir.⁷⁸ Yüce Allah da “Hâlbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır”⁷⁹ buyurmaktadır.

İlim adamlarımızın dediğine göre kalemler aslında üç tanedir. Birinci kalem; Yüce Allah'ın kendi eliyle yaratıp, yazmasını emrettiği kalemdir. İkincisi meleklerin kalemleridir. Allah, bu kalemleri onların ellerine vermiştir. Onlar

76 Bkz., İbn Kesîr, XIV, 8030, 8033.

77 Bkz., Taberî, XXIX, 16, 17; Kurtubî, XVII, 527; İbn Kesîr, XIV, 8030.

78 Buhari, Kader, 1

79 82.İnfitâr, 10–11.

da bu kalemlerle, takdirleri, olacak şeyleri ve amelleri yazarlar. Üçüncü kalem insanların kalemleridir. Allah, bu kalemleri, insanların eline vermiştir. Onlarda bu kalemlerle kendi sözlerini yazarlar ve onlarla maksatlarına erişirler.⁸⁰

Bazı kimseler, burada zikredilen kalemin akıl olduğunu söylemişlerdir. Akıl; doğrudan doğruya yaratılıştaki yerleşmiş ve sırf Allah vergisi olan bir meleke ki buna kutsî kuvvet ya da makbul veya tabii akıl denir. Bunda esas itibariyle gayretin, çalışıp kazanmanın hiç hükmü yoktur. Herkesin bu çeşit akıldan az çok bir nasibi vardır. Bu olmayınca akli mesmû'un yani tahsil, tecrübe ve alıştırmadan elde edilen çalışmakla kazanılan alışkanlık sıfatının hiç hükmü olmaz. Tabii aklın sınırlanması mümkün olmayan birçok mertebeleri vardır ki, basit bir zekâdan peygamberlerin akıllarının mertebelerine kadar gider. Akılların derecelerindeki değişiklik, eksikliklerinden ileri gelir. Yoksa esas itibariyle akıllar için yol birdir. O da doğru yoldur. Bizim, sebeplerin başlaması, çelişkilerin başlaması gibi hakkı anlamaya vesile olan asıl sebepler hakkındaki apaçık kavrayışlarımız, aklın anlayış mahiyetini gösteren birer hissemizdir.⁸¹

Cenâb-ı Hak, "Yazmada oldukları şeylere and olsun" buyurmuştur. Burada ki "ma" kendinden sonraki ifadeyle te'vil-i mastar durumundadır. Derken yemin bizzat yazma işine yapılmış olur. Bu ifadeyle ismi meful manası kastedilmiş de olur, yani "yazılmış şeylere" demek olur. Her iki takdire göre de buradaki kalem kelimesini, Allah'ın yarattığı şeyler içinde yer alan bütün kalemler manasında alırsak ayetin ifade ettiği mana açık olmuş olur. Böylece de Allah Teâlâ, her kaleme ve her kalemlerle yazılan şeye yemin etmiş olur. Bu ifade ile kastedilenin, Hafaza Melekleri'nin ve Kirâmen Kâtibin'in yazmış oldukları şeyler olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bu kalem ifadesiyle kalemin sahiplerinin (kalem kullananların) kastedilmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde kelime ki cemi'i vavı kalem sahiplerine râci olmuş olur. Buna göre sanki "kalem sahiplerine ve onların satretmelerine yani yazıp çizdikleri şeye yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir. Fakat biz ayette geçen kalem ifadesini haberde yer alan o belli kalem manasına alırsak o zaman Hak Teâlâ'nın "Yazmakta oldukları şeylere..." ifadesiyle onların kendisine yazı yazdıkları şey, yani Levh-i Mahfuz kastedilmiş olur. Buradaki cemi'ilik ile de kelimenin cemi'iliği değil aksine ta'zim manası kastedilmiş olmaktadır.⁸² Râzi'nin beyanı veçhile ayette kalemlerle murat gerek Levh-i Mahfuz'a mahsus olan kalem olsun ve gerekse her türlü kitabette âlet olan kalem olsun kendisini yemine âlet etmeye layıktır. Zira levhe mahsus olan kalem murat olduğunda onun

80 Kurtubî, XIX, 218, 219.

81 Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul, 1992, I, 468.

82 Bkz., Râzi, XXII, 40.

Allah katında büyük kadri ve şanı olduğundan kendisine kasem edilmeye layıktır.⁸³

Nesefî ve Beyzâvî de, ayette geçen kalem kelimesi hakkında aynı görüşü zikrederek şöyle demişlerdir: “Kalem; kendisiyle Levh-i Mahfuz’un yazıldığı şeydir veya meleklerin kalemidir.”⁸⁴

Kalem hakkında yapılan kader kalemi yorumunda kalem kelimesinin yer aldığı ayetlerden biri dışında diğerlerinin bir etkisi olduğu düşünülmemektedir. Kavrama bu mananın verilmesinin sebebi lafız ile ilgili haberlerdir.

5.3. Akl-ı Evvel

Kalem kavramı hakkında ortaya konulan bir diğer anlam, bu kavramın Akl-ı evvel olarak yorumlanmasıdır. Nasslarda varlığından bahsedilen ilahi kalem, bütün yaratıkların aslını teşkil eden akıllar nazariyesinin ilk basamağını oluşturan ilk akıldır. Sudûr nazariyesi bağlamında Allah’ın yarattığı ilk soyut varlık olarak kabul edilen akl-ı evvel kendi zatını ve başlangıcını idrak etmesi açısından akıl diye adlandırılırken diğer varlıkların meydana gelişi ve bilgilerin yazılışında vasıta olması bakımından kalem olarak ifade edilmiştir.⁸⁵

İslam filozofları ve tasavvuf ehli, “Kalem” kavramını sudur nazariyesinin etkisi altında Akl-ı Evvel olarak kabul etmişlerdir. Gazâlî, “Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır” hadisinde geçen akıllı şöyle açıklamaktadır: “Buradaki akıl talim görmeye muhtaç olmadan zatı ve cevheri ile eşyayı idrak eden melektir.” Bunun yanında “Allah’ın ilk yarattığı şey, kalemdir” hadisini zikrederek şu açıklamayı yapmaktadır: “Buradaki ‘kalem’in ismi akıl olan bir melek manasına geldiği kabul edilmezse, iki hadis arasında bir çelişki hâsıl olur. Muhtelif itibarlar ile bir şeyin birçok ismi olması mümkündür. Zâtı itibariyle ‘akıl’, Allah ile mahlûkat arasında vasıta olması itibariyle ‘melek’, vahiy ve ilham yoluyla bilgileri kalplere naksetme görevini üstlendiği için ‘kalem’ adını almıştır. Anlaşılacağı üzere filozofların görüşleri ile Gazâlî aynı noktada birleşmiştir.⁸⁶ Bunlardan ilki akl-ı evvel’dir. Şu hadisi şerif bu akla işaret etmektedir: “Allah Teâla önce akıllı yarattı. Sonra ‘Bana yönel’ dedi ve akıl hemen O’na yöneldi. Daha sonra ‘benden yüz çevir’ dedi ve o da denileni yaptı.” Başka bir kudsî hadiste bu hususla alakalı olarak Allah Teâla: “İzzetime ve celalime andolsun ki (ey akıl!) senden daha aziz daha ulvi ve daha efdal bir şey yaratmadım. Seninle alırım seninle veririm” buyurmuştur. Yine bu akıl; Kalem olarak da

83 Konyalı, XV, 6064.

84 Bkz., Nesefî, IV, 279; Beyzâvî, II, 514.

85 Yavuz, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfuz” md., *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, s. 244.

86 Aydın, İbrahim Hakkı, *Farabi’de Metafizik Düşünce*, İstanbul, 2000, s. 183.

adlandırılmakta olup, Peygamber efendimizin şu hadisi buna işaret eder: "Allah Teâla önce Kalem'i yarattı ve ona "Yaz!" dedi. Kalem "Ne yazayım?" diye karşılık verdi. Allah Teâla'da ona: "Kıyamet gününe kadar yaratılacak olan her şeyin amelini, eserini, rızkını ve ecelini yaz" dedi. Bunun üzerine kalem, kıyamete dek olmuş ve olacak her şeyi yazdı."⁸⁷

Aklın, bütün mahlûkatın hemen hemen temeli olduğunu ileri sürerek şöyle denilmiştir: "Bunun delili, haberlerde yer alan şu husustur: "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir", "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki akıldır", bir başka haberde ise "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki bir cevherdir. Böylece Cenâb-ı Hak bu cevhere heybet gözüyle nazar etti de cevher eridi, kızdı. Derken ondan bir duhân (duman) bir köpük yükseldi. Allah dumandan gökleri, köpükten de yeri yarattı" buyrulmuştur. Bu haberlerin tümü kalemin, aklın ve mahlûkatın temeli olan o cevherin sanki aynı şey olduğuna delalet eder. Bu ifadelerin yaratılışla alakalı olduğu açıktır.

İbn Arabî Kalem hakkında şunları ifade etmiştir: "İlk Akıl –ki o yaratılmış ilk varlıktır- yüce Kalem'dir ve onunla birlikte başka bir yaratılmış yoktur. İlk akıl, Hakk'ın, korunmuş levhayı ondan yaratması itibariyle edilgendir. Allah'ın yaratmış olduğu ilk cisim, Allah'ın celalinde kendilerini yitirmiş melekî ruhların cisimleridir. İlk Akıl (Kalem) ve Tümel Nefs (Nefs-i Küll, Levh) onlardandır. Allah dünya âlemini yaratmak istediğinde bu yüce meleklerden birisini belirlemiştir. Bu melek, o nurdan zuhur eden ilk melektir. Onu akıl ve kalem diye isimlendirmiştir. Allah, bir sınır ve sona varmadan, var etmek istediği şeylerle ilgili ona bilgi vermek üzere tecelli etmiştir. Böylece akıl (kalem) var olacak şeylerin ve yaratılış âleminin meydana gelişini ilahi isimlerin bilgisini doğrudan almıştır. Bu akıldan *Levha* diye isimlendirdiği başka bir varlık türemiştir. Allah, kaleme, ona doğru sarkmasını ve kıyamet vaktine kadar var olacak her şeyi ona aktarmasını emretmiştir. Allah bu kalem için kalemligi başka bir ifadeyle kalem olması bakımından üç yüz altmış dış, akıl olması yönünden ise üç yüz altmış tecelli ya da ince bağ yaratmıştır. Her dış veya bağ, özel bilgilerden üç yüz altmış sınıf ilmi yudumlar ve onları levhada ayrıntılandırır. Kıyamet gününe kadar âlemde bulunacak ilimlerin sınırlandırılması ve tasnifi budur. Kalem kendisine aktardığında levhada bu bilgileri öğrenir."⁸⁸

Anlaşılacağı üzere İbn Arabî temelini sudur nazariyesinden alan bir varlık anlayışıyla kalem kavramıyla alakalı İslami motiflerle örülü bir ontoloji ortaya koymaktadır. Ancak temelde İslami olmayan bir nazariyeye dayanması itiba-

87 Gazâlî, Ebu Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzali, 505/1111, *Hakikat Bilgisine Yükseliş (Meâricu'l-Kuds)*, trc. Serkan Özburun, İstanbul, 1995, s. 18, 19.

88 İbn Arabî, Muhyiddin, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, I-V, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2006, I, 405, 429–430.

riyle İslam ile bağı sorgulanan bu yorumların sadece bir fikir zenginliği olarak değerlendirilmesi gerekir.

Mütekellimler ise bu kavram hakkında şunları ifade etmektedirler: Sünnet ve Cemaat ehli; “Allah’ın Levh’i ve Kalem’i olduğunu fakat O’nun bunlara ihtiyacı olmadığını, sadece azamet ve kibriyasından dolayı bunların O’nun için var olduğunu dile getirmektedirler. Nitekim ihtiyacı olmamakla birlikte Allah’ın kulları, peygamberleri ve melekleri de vardır, anlayışını benimsemişlerdir. Bir kısım Mutezile ise Levh, Kalem ve Kürsü’yü inkâr etmiştir. Ehl-i sünnet, bu konuda anlayışını naslarla ortaya koyup bunların muhal olmadığını dile getirmiştir. Bu konuda Allah’ın bunlara ihtiyacı olmamakla birlikte bunları yarattığına dair hadisler pek çoktur. Söz konusu bu varlıklar O’nun azameti ve kibriyası gereği vardılar. Nitekim Allah bunları sebepsiz yaratmaya kudret sahibi olmakla birlikte, diğer her şey için pek çok sebepler yaratır.⁸⁹

Kalem ile Levh iki ulvi mevcut olup bütün mukadderatı keviye, bu kalem ile o levh üzerine yazılmıştır. Bu kitabet tarzı elbette bizim bildiğimiz bir şekilde değildir. Kalemin nurdan ibaret olduğu hakkında bazı haberler vardır. Bununla birlikte bunların şekli ve mahiyeti hakkındaki vârid haberler tevatür seviyesinde değildir.⁹⁰ Anlaşılacağı üzere kalamî eserlerde kavramlara çok kısa bir şekilde değinilmekte ve haklarında tatmin edici bir mâlumat elde edilememektedir.

Sonuç

Kur’an ve hadis metinlerinde yer alan kavramların incelenmesi esnasında, ele alınan ifadelerin, bağlamlarından koparılmış bir vaziyette, sadece buldukları ayetler ışığında parçacı bir yaklaşımla değerlendirilmelerinin eksik ve bazen yanlış yorumlara sebebiyet vereceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur’an’ın anlaşılması zor ayetlerinin diğer ayetlerle birlikte ele alınması ve hadis metinlerinin de Kur’an’a arz edilerek anlamlandırılması gerekmektedir. Aksi takdirde İslam’ın mantığıyla bağdaşmayan yorumların elde edilmesi mümkündür.

Kur’an’da yer alan Kalem kavramı dört yerde geçmekte olup bunlardan ikisi müfred ve ikisi de cemi’i olarak yer almaktadır. Bu kavramın anlam alanının daha çok hadisler bağlamında oluştuğu görülmüştür. Zira Kur’an’da yer aldığı bağlamlara bakınca sadece Kalem sûresinin ilk ayetinin mâlum kader kalemi anlamında anlaşıldığı bunun da yine hadisler ışığında şekillendiği anlaşılmak-

89 Pezdevî, İmam Ebu’l Yusr Muhammed, *Usûlu’d-Dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, trc. Şerafettin Gölcük, İstanbul, 1994, s. 321, 322.

90 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-X, İstanbul, tsz., s. 274.

tadır. Hadislerin sahih olduğu noktasında ifade edilen görüşlere dayanarak ve bunları ayetlere arz ederek anlamaya çalışırsak "Kalem her şeyi yazmıştır ve kurumuştur" şeklindeki ifadelerin Allah'ın yüce kudretine delalet ettiğine ve ezeli ilminin her şeyi kapsadığına dair bir te'vil yapmamız mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde Kur'an'da yer aldığı bağlamdan hareketle, olmuş ve olacak her şeyi yazan bir kalem anlayışına gitmek çok tatmin edici değildir. Kalem kavramı üzerinde ağırlıklı durulan husus Kur'an bağlamında ilmin, eğitimin, okuma ve yazmanın tavsiiye edilmesidir.

Bu noktada Kalem kavramının bir anlam alanına delalet ettiğini söylememiz mümkün gözükmemektedir. Bu da, Allah'ın ezeli ilmini ifade etmede kullanılmasıdır.

Belirtilmesi gereken şudur ki; genellikle yoruma dayalı olan bu tarz kavramların araştırılması sonucunda ulaşıldığı düşünülen netice bir başka yorumdan farklı bir şey değildir. Bu noktada söylenilecekler asla bitmez ve kesin bir sonuç ortaya koymak mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

- Ahterî, Mustafa Karahisârî, *Ahter-i Kebir*, I-II, İstanbul, h. 1310.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut, tsz.
- Âsım Efendi, Ebu'l Kemal Ahmed, *el-Okyanûsu'l-Basîd fî Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhîd (Kamus Tercemesi)*, I-III, İstanbul, h. 1305.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, I-XII, İstanbul, 1997.
- Aydın, İbrahim Hakkı, *Farabi'de Metafizik Düşünce*, İstanbul, 2000.
- Aynî, Bedrettin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahibi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut, tsz.
- Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açından Hadis*, İzmir, 1993.
- Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl*, I-II, İstanbul, tsz.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsîri*, I-X, İstanbul, tsz.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Muğîre, *Sabîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul, tsz.
- Çantay, H. Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (Tefsîrli Kur'an Meâlî)*, I-III, İstanbul, 2005.
- Çetin, Nihad M., *DİA*, III, İstanbul, 1991, "Arap" md., s. 276.
- Derman, M. Uğur, *M.E.B Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1974, XXI, 149, "Kalem" md.
- _____, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 245-246, "Kalem" md.

- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-II, Beyrut, tsz.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, Çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk İstanbul, 2002.
- Esed, Nâsiruddîn, *Mesâdiru's-Şi'ri'l-Câhili*, Beyrut, 1988.
- Gazâlî, Ebu Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzali, 505/1111, *Hakikat Bilgisine Yükseliş (Meâricu'l-Kuds)*, trc. Serkan Özburun, İstanbul, 1995.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-ü İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I-X, İstanbul, 1982.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, I-V, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2006.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XV, Tunus, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Tah. Kemal Yusuf el-Hud, Riyad, 1409.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethül-Bari Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, Beyrut, h. 1379.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul, 1992.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-XVI, Çev. Dr. Bekir Karlığa - Dr. Bedrettin Çetiner, İstanbul, tsz.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, Tah. Muhammed Fuad Abdalbâki, İstanbul, tsz.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Beyrut, 1968.
- İsfehânî, Ragıp, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Tah. Muhammed Halil Itani, Beyrut, 2005.
- Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul, 1995
- Konyalı, Mehmed Vehbi, *Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-XVI, İstanbul, 1969.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el- Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'an, I-XX, Kâhire, 1967.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbu't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2001.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, I-V, Tah. Muhammed Fuad Abdalbâki, İstanbul, tsz.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul, 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Tevîl*, I-IV, Mısır, tsz.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref (v. 676/1277), *el-Minhac Şerhu Sahibi Müslim b. Haccâc*, Beyrut, h. 1392.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997.
- Pezdevî, İmam Ebu'l Yusr Muhammed, *Usûlu'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, trc. Şerafettin Gölcük, İstanbul, 1994.

- Râzi, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ġayb (Tefsîru'l-Kebîr)*, trc. S. Yıldırım - L. Cebeci - S. Kılıç - C. Sadık Doğru, I-XXIII, Ankara, 1995.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'an*, I-XXX, Mısır, 1954.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, İstanbul, 1992.
- Tokat, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara, 2004.
- Topaloğlu Bekir-Çelebi İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ude, Halil Ebû Ude, *et-Tatavvuru'd-Dilâli beyne'l-Lugati's-Şîri'l-Cahilî ve Lugati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Ürdün, 1985.
- Yaşar, Hüseyin, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, İstanbul, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, "Levh-i Mahfuz" md.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul, 1992.
- Yeğin, Abdullah- Badıllı, Abdulkadir - Hekimoğlu İsmail - Çalım, İlham, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, I-III, İstanbul, 1981.
- Yesûî, Luvîs Ma'luf b. Nukûlâ, *el-Muncid fi'l-Lugat ve'l A'lam*, Beyrut, 1969.
- Zebîdi, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, I-X, Beyrut, 1966.
- Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, I-IV, Mısır, 1966.
- Zeyveli, Hikmet, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", 2. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1986, ss. 93-110.